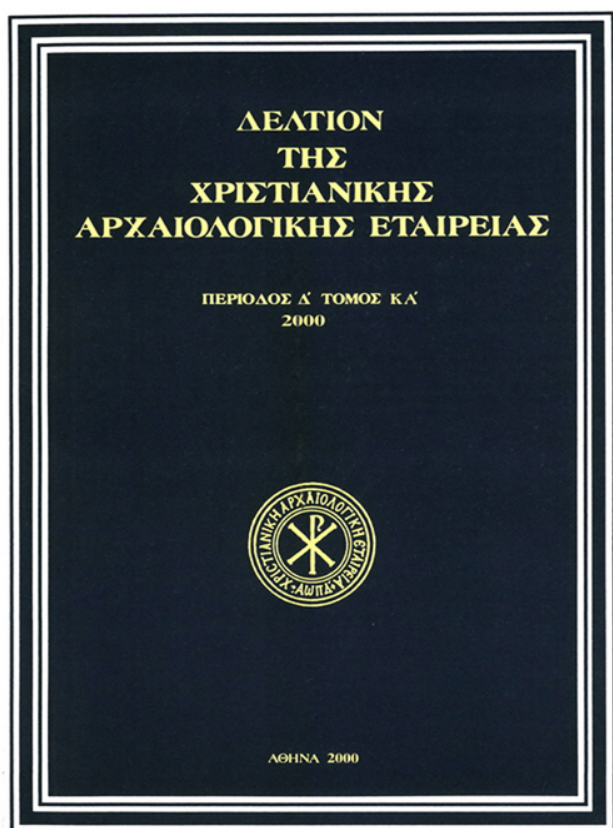

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 21 (2000)

Δελτίον ΧΑΕ 21 (2000), Περίοδος Δ'

Τριφεγγής ένθεος μοναρχία

Άννα ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

doi: [10.12681/dchae.560](https://doi.org/10.12681/dchae.560)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ Ά. (2011). Τριφεγγής ένθεος μοναρχία. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 21, 221–226. <https://doi.org/10.12681/dchae.560>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Τριφεγγής ένθεος μοναρχία

Άννα ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

Περίοδος Δ', Τόμος ΚΑ' (2000) • Σελ. 221-226

ΑΘΗΝΑ 2000

ΤΡΙΦΕΓΓΗΣ ΕΝΘΕΟΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑ*

Δύο παράλληλες ιστορικές μικρογραφίες εικονίζουν στέψη τριών προσώπων συμβασιλευόντων, μοναδικά γεγονότα στην ιστορία του Βυζαντίου του 11ου αιώνα, μās δόγησαν στην έρευνα των ιστορικών στιγμών ένθρονισης τριών συμβασιλέων και την πιθανή συγγένεια της έμπνευσης των δύο μικρογραφιών. Η πρώτη (Εικ. 1) ανήκει στον κώδικα 364 φ. 3 της βιβλιοθήκης της μονής του Σινά¹ και ή δεύτερη στό Ψαλτήριο του Βατικανού, Barberini 372 φ. 5² (Εικ. 2).

Άνατρέξαμε στους ιστορικούς της εποχής και ιδιαίτερα στον Μιχαήλ Ψελλό, τόν ανώτατο αυλικό πού ήταν παρών και πρωτοστατούσε στίς δύσκολες αποφάσεις του παλατιού, όπως ήταν και οι κατ' ανάγκην στέψεις τριών συμβασιλέων. Στη *Χρονογραφία* του Μιχαήλ Ψελλού βρήκαμε λεπτομερείς διηγήσεις των ιστορικών αυτών συμβάντων πού φωτίζουν τό περιεχόμενο των δύο μικρογραφιών.

Ο Μιχαήλ Ψελλός διηγείται, λοιπόν, ότι κατόπιν διαβουλεύσεων και διαφωνιών, ο Κωνσταντίνος Μονομάχος νυμφεύεται τή Ζωή και γίνεται συμβασιλεύς με τή Ζωή και τήν αδελφή της Θεοδώρα τό 1042. Η μικρογραφία του Σινά γίνεται μάλλον μετά τή στέψη. Και τούτο γιατί, όπως γράφει ο Ψελλός, τρεις μήνες μόνον κράτησε ή συμβασιλεία: *Και γίνεται ταῦτα ταῖς μέν βασιλίσσαις τέλος τοῦ δι' ἐαντῶν τι ποιεῖν καί αυτοκρατεῖν ἐν τοῖς πράγμασιν, ἀρχή δὲ τῷ Μονομάχῳ Κωνσταντίνῳ καί πρώτη τῆς βασιλείας κατάστασις. Αἱ μὲν οὖν τρίτον μῆνα συνάρξασαι παύονται τῆς ἀρχῆς...*³.

Τά ὀνόματα των τριών βασιλέων γράφονται δίπλα στό πρόσωπα της μικρογραφίας: *Ζωή.. Αυγούστα.. Κων-*

σταντῖνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεύς... Θεοδώρα Αυγούστα... Η έπιγραφή γύρω από τή μικρογραφία δέν παραλείπει νά τονίσει τά πρωτεία του Μονομάχου, λέγοντας ότι, όπως στην Άγία Τριάδα, ένας είναι ο Παντοκράτωρ. Έπειτα, ζητεῖ από τόν Σωτήρα νά προστατεύει τή φαεινή τριάδα των βασιλέων της γῆς, τόν κράτιστον δεσπότην Μονομάχον μαζί με τό ζεύγος των πορφυρογεννήτων: *Ὡς τῆς Τριάδος, Σῶτερ, εἷς Παντοκράτωρ, των γῆς ἀνάκτων τὴν φαεινὴν Τριάδα σκέποις κράτιστον δεσπότην Μονομάχον, ὁμαιμόνων ζεύγος τε πορφύρας κλάδον*⁴.

Αὐτή τήν «φαεινήν τριάδα των ἀνάκτων της γῆς» παραλληλίζουμε με τήν τριφεγγή ένθεο μοναρχία της έπιγραφής γύρω από τή μικρογραφία του φ. 5 του Ψαλτηρίου Barberini 372⁵.

Η τριφεγγής ένθεος μοναρχία δέν είναι ή Άγία Τριάδα, όπως από παραδρομή έρμήνευσαν έξ αρχῆς οι έρευνητές. Πρόκειται για τούς τρεις έν Θεῷ μονάρχες πού έδῶ είναι ἀνώνυμοι. Η έκφραση «ένθεος βασιλεία» συναντᾶται ἀνάμεσα στίς πολυάριθμες έπευφημίες των δήμων για τόν βασιλέα σέ γιορτή στον ίππόδρομο ύστερα από νίκη: *Πολλοὶ ὑμῖν χρόνοι, ἡ ένθεος βασιλεία*.

Στήν «ἀκτολογία» των δήμων «ἐπὶ στεψίμῳ βασιλέως» τονίζεται ή προσφορά του πάντων Ποιητῆ και Δεσπότη πρὸς τόν λαόν, τό στέφος της βασιλείας, δόξα Θεῷ τῷ στέψαντι τὴν κορυφήν σου, ὁ στέψας σέ... βασιλέα αυτοχείρως και ἄλλα πολλά πολυχρόνια, όπως καταγράφονται από τόν Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο⁶. Η βασιλεία δίνεται πάντοτε από τόν Θεό. Η τριφεγγής ένθεος μοναρχία ἀναφέρεται στον ἀριθμό των τριών μοναρχών.

* Ευχαριστῶ θερμά τήν ἀγαπητή μου φίλη και συνεργάτιδα Χριστίνα Πάσχου για τή μεγάλη της προσφορά στην παρουσίαση του ἄρθρου.

1. K. Weitzmann - G. Galavaris, *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai, The Illuminated Greek Manuscripts, I: From the Ninth to the Twelfth Century*, Princeton 1990, σ. 66-67, εἰκ. 185.

2. J. Anderson - P. Canart - Ch. Walter, *The Barberini Psalter, Codex*

Vaticanus Graecus 372, New York χ.χρ., 56 (στό έξῆς: Barberini Psalter).

3. Michel Psellos, *Chronographie*, I (έκδ. G. Budé), Παρίσι 1926, σ. 127 (XXI).

4. Weitzmann - Galavaris, ὁ.π., σ. 66-67, εἰκ. 185.

5. Barberini Psalter, φ. 5, σ. 56.

6. Constantin VII Porphyrogénète, *Le livre des cérémonies* (έκδ. G. Budé), Παρίσι 1939, 2, σ. 155 και 3-4.

Εικ. 1. Χφ. Σινᾶ 364, φ. 3. Κωνσταντίνος Μονομάχος, Ζωή και Θεοδώρα.

Ὁ Ch. Walter⁷, μελετώντας τὴν «φαιρινὴν τριάδα τῶν ἀνάκτων» τῆς μικρογραφίας τοῦ χφ. τοῦ Σινᾶ, παρατηρεῖ τὴν ἀναλογία μεταξύ τῶν οὐράνιας καὶ τῆς γήινης Τριάδας καὶ σημειώνει ὅτι ἀξίζει νὰ ἐξεταστῇ ἰδιαίτερα τὸ θέμα. Ἀναφέρει τὴ στέψη τριῶν συμβασιλέων, τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ Τιβερίου καὶ τοῦ Ἡρακλείου. Τότε οἱ κάτοικοι τῆς Χρυσουπόλεως ἐπευφημοῦσαν τὸ γεγονός: «Εἰς Τριάδα πιστεύομεν τοὺς τρεῖς στέψωμεν».

Ἡ μικρογραφία μας εἶναι ἀνώνυμη. Δὲν φέρει τὰ ὀνό-

ματα τῶν τριῶν συμβασιλέων. Ἡ ἀναγνώριση τῶν τριῶν προσώπων τῆς μικρογραφίας ἀπασχόλησε κατὰ καιροὺς πολλοὺς ἐρευνητὲς τοῦ ἐκλεκτοῦ Ψαλτηρίου. Μελετήθηκε ἡ γραφή τοῦ σπουδατικοῦ αὐτοῦ κώδικα καὶ γενικὰ οἱ κωδικογράφοι ἀναγνώρισαν τὸν γραφέα τοῦ Ψαλτηρίου τοῦ Λονδίνου. Ἡ εἰκονογράφηση ἀναλύθηκε ἰδιαίτερα διεξοδικὰ καὶ προτάθηκαν διάφορες ἐκδοχὲς γιὰ τὴ χρονολόγησή τοῦ κώδικα⁸.

Τὸ τελευταῖο βιβλίο τῶν Anderson, Canart, Walter ἀσχολεῖται μὲ τὴν περιγραφή τῶν μικρογραφιῶν, τὴν εἰκονογράφηση, τὶς ἐπιζωγραφήσεις καὶ πολλὲς ἄλλες λεπτομέρειες. Δέχεται ὅτι τὰ τρία πρόσωπα τῆς μικρογραφίας εἶναι ὁ Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός, ἡ σύζυγός του Εἰρήνη καὶ ὁ γιὸς τους Ἰωάννης. Ἡ μικρογραφία ἐγινε πρὸς τιμὴν τοῦ διαδόχου, τὸ 1092⁹.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μελετητὲς παρατήρησαν ὅτι ἡ ἐπιγραφή γύρω ἀπὸ τὴ μικρογραφία τοῦ φ. 5 ἀρχίζει μὲ τὴν αἰτιατικὴ ἀναφορικὴς ἀντωνυμίας «οὗς» καὶ βεβαίως ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ εἶναι συνέχεια κάποιας προηγούμενης φράσης σὲ χαμένη μικρογραφία ἢ σὲ ποίημα πού θὰ ὑπῆρχε στὸ ἀπέναντι φύλλο¹⁰.

Στὴ σημερινὴ κατάσταση τοῦ χφ., στὸ φ. 4ν, βρίσκεται ποίημα-ἀφιέρωση τοῦ κώδικα (Εἰκ. 3). Οἱ μελετητὲς τοῦ κώδικα δὲν ἀσχολήθηκαν ἰδιαίτερα μὲ αὐτό, καθὼς εἶναι ἀντίγραφο παλαιολόγιας ἐποχῆς¹¹ καὶ πιθανῶς ἀλλοιωμένο. Παραμένει ὅμως στὸ φ. 4ν, ἀπέναντι ἀπὸ τὴ μικρογραφία τοῦ φ. 5, πρᾶγμα πού δείχνει ὅτι ὁ ἀντιγραφὴς γνώριζε τὴ σχέση τοῦ ποιήματος μὲ τὴ μικρογραφία. Παρατηρήσαμε ὅτι τὰ ἀποτυπώματα ὁρισμένων σημείων τῆς μικρογραφίας τοῦ φ. 5 ἐπάνω στὸ κείμενο τοῦ ποιήματος δείχνουν ἐπίσης ὅτι τὸ φ. 4ν βρισκόταν ἀπέναντι ἀπὸ τὴ μικρογραφία, ὅταν εἶχε ἐπιζωγραφηθεῖ, καὶ τὰ χρώματα ἦταν ἀκόμη νωπά. Εἶχε δηλαδὴ γίνῃ ἡ ἀντιγραφή.

Διαβάζοντας προσεκτικὰ τὸ ποίημα-ἀφιέρωση στὸ φ. 4ν καὶ ἀναλύοντας τὸ γριφώδες περιεχόμενο, παρατηρήσαμε ὅτι οἱ τέσσερις δωδεκασύλλαβοι στίχοι, γύρω ἀπὸ τὴ μικρογραφία, εἶναι ἡ συνέχεια καὶ τὸ τέλος τοῦ ποιήματος.

7. Ch. Walter, *The Iconographical Sources for the Coronation of Milutin and Simonida at Gračnica* (Recueil de travaux, *L'art byzantin au début du XIVe siècle*), σ. 195, σημ. 73. Θεοφάνης, *Χρονογραφία* (ἔκδ. De Boor), Hildesheim 1963, 1, σ. 352.

8. E. de Wald, *The Comnenian Portraits in the Barberini Psalter*, *Hesperia* 13 (1944), σ. 80-86. J. Spatharakis, *The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts*, Leyden 1976, σ. 26-36. J. Anderson, *The Date and Purpose of the Barberini Psalter*, *CahArch* 31 (1983), σ. 35-67.

9. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ ἄλλες ἀπόψεις.

10. Barberini Psalter, σ. 26.

11. Πρῶτος ὁ De Wald (ὁ.π., σ. 79-80) παρατήρησε ὅτι οἱ δωδεκασύλλαβοι γύρω ἀπὸ τὴ μικρογραφία ἔπρεπε νὰ ἦταν συνέχεια κάποιου ποιήματος στὸ προηγούμενο φύλλο. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἐγινε γενικὰ ἀποδεκτὴ.

12. Barberini Psalter, σ. 30.

Καί αυτό είναι τό θέμα τῆς παρούσας μελέτης. Πιστεύουμε ὅτι τό ποίημα-ἀφιέρωση λύνει τό πρόβλημα τῆς ταυτότητας τῆς τριφεγγούς ἐνθέου μοναρχίας, δηλαδή τῶν τριῶν συμβασιλέων τῆς μικρογραφίας.

Το ποίημα-ἀφιέρωση ἔχει ὡς ἐξῆς:

φ. 4v

- Ὁ γῆς ἀνάσσω καὶ ποιμὴν καὶ τῶν ὄλων,
καὶ Δα(νὶ)δ εὐρὼν ἄξιον σκηπτουχίας,
αὐτὸς τέθηκε σὴ κορυφῇ τὸ στέφος,
ἄναξ κραταίε τῆς ὅλης οἰκουμένης
5 Δα(νὶ)δ ἀτεχνῶς ἄλλον εὐρὼν ἀρτίως,
τοίνυν καταστρέφει σὲ σὺν τῇ συζύγῳ,
ἄλλην σελήνην κοσμικῶ δοὺς ἡλίῳ,
[ἀφ' ἧς]¹² τὸ θάλλος ἐκφανὲν τῆς πορφύρας,
ἄλλην νοεῖν δίδωσι κοσμοπλουτίαν,
10 τούτῳ ταπεινὸς φαῦλος ἐν μονοτρόποις,
τὸ φύντος ἐντρύφημα, Δα(νὶ)δ τοὺς λόγους,
πόθῳ πετρωθεὶς δουλικῶ τόλμῃ φέρω,
θηλὴν νοητὴν, δευτέραν γαλουχίαν,
τὸ φωσφόρου φῶς δευτέρον φάνεντί μοι
15 ὃν ἡ παν(αλκ)ῆς δεξιὰ τοῦ δεσπότη
σκέποι κρατῦναι τῶν ὑπηκόων χάριν,
καὶ τὴν ἄνωθεν χεῖρα τὴν στέφους δότιν,
εὗροι κατ' ἐχθρῶν χεῖρα βαρβαροκτόνον.

φ. 5

Οὕς ἡ τριφεγγὴς ἐνθεὸς μοναρχία,
εἰρηνικὴ τε καὶ σοφὴ καταστάσει,
πολλοῖς φυλάξει καὶ γαληνίους χρόνους,
διεξάγειν τὰ σκῆπτρα τῆς ἐξουσίας.

Δηλαδή:

Αὐτὸς πού βασιλεύει στή γῇ καὶ εἶναι ποιμένας τῶν πάντων
πού θεώρησε τὸν Δαβὶδ ἄξιο νὰ κρατᾷ τὰ σκῆπτρα
αὐτὸς ἔθεσε τὸ στέμμα στὴν κεφαλὴ σου,
ὦ βασιλέα κραταίε ὅλης τῆς οἰκουμένης.
Δαβὶδ ἄλλον βρῆκε μὲ ἀπλότητα
τώρα στέφει ἐσένα καὶ τὴ σύζυγό σου
ἀφοῦ ἔδωσε ἄλλη σελήνη στὸν κοσμικὸ ἥλιο
ἀπὸ τὴν ὁποία ἀνεφάνη ὁ βλαστός τῆς πορφύρας
δίδοντας ἄλλο νόημα στὸν πλοῦτο τοῦ κόσμου.
Σέ αὐτόν ἐγὼ ὁ ταπεινός, φαῦλος ἀνάμεσα στοὺς
μοναχοὺς,

τό νεαρό ἐντρύφημα, τοὺς λόγους τοῦ Δαβὶδ
προσφέρω μὲ δουλικὸ πόθο, μὲ φτερά τόλμης,
θηλὴν νοητὴν, δεύτερο θηλασμό (πνευματικὴ τροφή)
δεύτερο φῶς, φωσφορίζον μου ἐφάνη.
Αὐτόν ἡ πανένδοξος δεξιὰ τοῦ δεσπότη
ἃς καλύπτει γιὰ νὰ κυβερνᾷ χάριν τῶν ὑπηκόων,
καὶ τὴν ἄνωθεν χεῖρα πού ἔδωκε στό στέμμα
εἶθε νὰ βρεῖ ὡς χεῖρα βαρβαροκτόνον κατὰ τῶν ἐχθρῶν.
Αὐτοὺς (ἐδῶ) ἡ τρίφωτος ἐν Θεῷ μοναρχία
ὡς εἰρηνικὴ καὶ σοφὴ κατάσταση
ἃς κρατῇ σὲ πολλοὺς καὶ γαληνίους χρόνους
νὰ διαχειρίζεται τὰ σκῆπτρα τῆς ἐξουσίας.

Πολλὰ στοιχεῖα πού περιέχονται στό ποίημα καὶ γύρω
ἀπὸ τὴ μικρογραφία μὲ τοὺς τρεῖς συμβασιλεῖς μᾶς ὀδή-
γησαν καὶ πάλι στὸν Μιχαὴλ Ψελλό. Μετὰ ἀπὸ ἔρευνα
πιστεύουμε ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ψελλός ὁ ἀφιερωτὴς τοῦ
Ψαλτηρίου. Δίνει τὰ στοιχεῖα τῆς ταυτότητάς του: Μο-
ναχός, παιδαγωγός, σύμβουλος τοῦ βασιλέα. Αὐτὸς ὁ
ταπεινός, φαῦλος ἀνάμεσα στοὺς μοναχοὺς, ὅπως ὀνο-
μάζει τὸν ἑαυτό του, ἀφιερώνει τὸ Ψαλτήριον ὡς δεύτε-
ρη πνευματικὴ τροφή στό νεαρό βασιλόπουλο.

Ἀναγνωρίζουμε τὸν παιδαγωγὸ τοῦ Μιχαὴλ, γιοῦ τοῦ
βασιλέα Κωνσταντίνου Δούκα καὶ τῆς συζύγου του
Εὐδοκίας. Ἐδῶ παραθέτουμε τὴν ἱστορία τῆς στέψης
τῶν τριῶν συμβασιλέων, ὅπως τὴ διηγεῖται μὲ συγκίνη-
ση ὁ Ψελλός στὴ *Χρονογραφία* του.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ψελλός ἦταν ὁ κυριότερος ἄνθρω-
πος τοῦ παλατιοῦ πολλὰ χρόνια καὶ ἰδιαίτερα τῆς βασι-
λικῆς οἰκογένειας τῶν Δουκῶν. Ἦταν σύμβουλος τοῦ
Κωνσταντίνου Δούκα, μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε συνδεθεῖ μὲ
φιλία. Αὐτὸς τὸν εἶχε καλέσει νὰ κατοικεῖ κοντά του καὶ
τοῦ εἶχε ἀναθέσει τὴ διαπαιδαγώγηση τοῦ πρωτότοκου
γιοῦ τοῦ Μιχαὴλ, τὸν ὁποῖο προὐρίζε νὰ τὸν διαδεχθεῖ
ὁ τὴν ἐκείνου βασιλείαν ἀναδεξάμενος¹³.

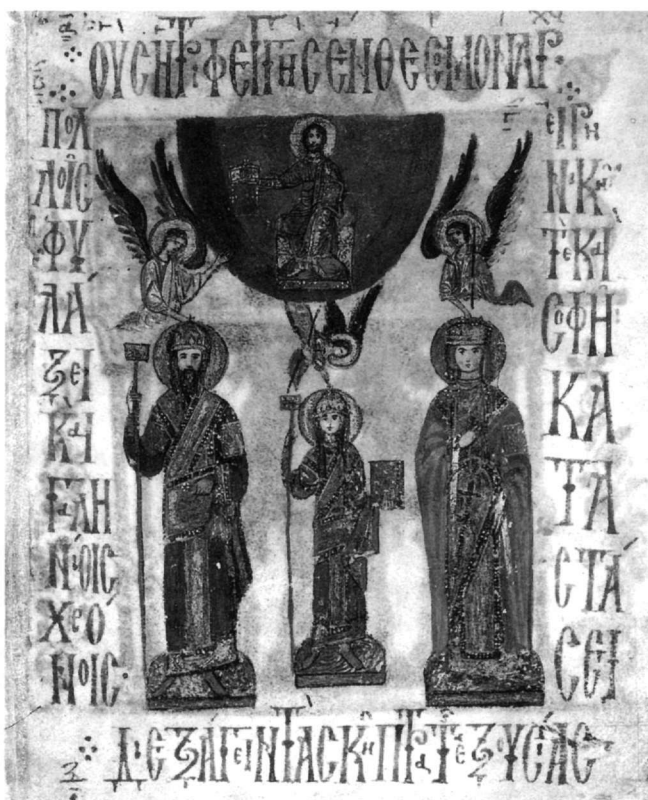
Καθὼς οἱ δύο πρῶτοι γιοὶ τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ Μιχαὴλ
καὶ ὁ Ἀνδρόνικος, εἶχαν γεννηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴ στέψη
τοῦ πατέρα τους, τὸ 1059, θεωροῦνταν «ιδιωταί», δηλα-
δὴ ἀπλοὶ πολῖτες. Δέν πέρασε ὁμως πολὺς καιρὸς καὶ
τὸν πρῶτον αὐτῶ τῶν νιέων καὶ κάλλιστον, τοῦτον δὲ
φημί τὸν θεϊότατον Μιχαὴλ τῷ βασιλικῶ κοσμεῖ διαδή-
ματι.

Ἐπειδὴ ἐμελλε λοιπὸν νὰ καθίσει στὸν θρόνο ὁ Κων-

12. ἀφ' ἧς. Πιστεύουμε ὅτι ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ διορθωθεῖ τὸ ἀφ' ὧν. Ἀπὸ ἄποψη γραφῆς στὴν ἀντιγραφή τοῦ ποιήματος τὸ ω τοῦ στί-
χου 8 γράφεται κλειστό, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα ω στό ποίημα γράφονται
ἀνοικτά. Τὸ «θάλλος» τῆς πορφύρας γράφεται στὴ συνέχεια τῆς

συζύγου καὶ δέν ἀναφέρεται ἡ λέξη υἱός. Σημειώνουμε τὴν ἔκφρα-
ση: μεθ' ἧς καὶ παῖδας ἀπογεννᾷ... (Ψελλός, *Χρονογραφία* 2, σ.
141 (VI).

13. Ὁ.π., σ. 141 (VI).

Εἰκ. 2. Χρ. Barberini 372, φ. 5. Τριφεγγής ἔνθεος μοναρχία.

σταντίνος δοκιμάζει τόν γιό του μέ ἐρωτήσεις «πολιτικής ὑποθέσεως». Ὁ Μιχαήλ ἀπαντᾷ μέ τρόπο πού ἐλήφθη ὡς «οἰωνός... ψυχῆς»· θά διέπρεπε ὅταν θά γινόταν βασιλεὺς καί ἀμέσως τὴν βασιλείον πανηγυρὶν ἐκτελεῖ¹⁴. Ὁ Μιχαήλ ἦταν ἔτοιμος νά διαδεχθεῖ τόν πατέρα του.

Ὁ Κωνσταντίνος πεθαίνει τὸ 1067 ὀρίζοντας διαδόχους του τὴν Εὐδοκία καί τὰ παιδιά του. Ἡ Εὐδοκία κράτησε μόνη τὰ σκήπτρα ἕως τὸ τέλος τοῦ 1067, ὅποτε ὑποχρεώθηκε νά παντρευτεῖ ἕναν ἐπιφανή στρατηγό, γόνου ἐκλεκτῆς οἰκογένειας, ἐκπρόσωπο τῶν στρατιωτικῶν, τὴν ἐποχὴ πού τὸ βυζαντινὸ κράτος δεχόταν ἐχθρικές ἐπιθέσεις σέ ὅλα τὰ σύνορά του. Ἔτσι στέφεται ὁ Ρωμανὸς Διογένης ὡς σύζυγος τῆς Εὐδοκίας, μέ τὴν ὁποία μοιράζεται τὴν ἀρχή μαζί μέ τόν γιό της Μιχαήλ.

Τὴν ἀναπάντεχη καί βιαστική αὐτὴ διαδοχὴ διηγεῖται ὁ Ψελλός στή *Χρονογραφία* του¹⁵. Τὸ βράδυ τῆς 31ης Δεκεμβρίου τοῦ 1067 τὸν κάλεσε ἡ βασίλισσα καί τοῦ μίλησε γιὰ τὰ συμβαίνοντα. Ὁ Ψελλός δέν τὰ ἤξερε, εἶπε ὅτι δέν γίνονται πρόχειρα αὐτά καί θά δοῦμε αὐριο. Ἡ βασίλισσα ἀπάντησε: ἀλλ' οὐ δεῖ τινὸς φροντίδος· τὸ δὲ καὶ περιφρόντισται καὶ διώρισται· ὁ γὰρ τοῦ Διογένης

υἱὸς Ρωμανὸς τὸ βασιλεύειν ἡξίωται καὶ τῶν ἄλλων προκέκριται.... Ὁ Ψελλός τὴ ρώτησε ἂν ὁ γιὸς της Μιχαήλ γνώριζε τὰ συμβαίνοντα: Ὁ δὲ γε υἱὸς σου καὶ βασιλεὺς, ὃς δὴ καὶ ἐπίδοξος ἦν μοναρχεῖν, συνίστωρ τοῦ γενομένου καθέστηκεν; Ἡ βασίλισσα ἀποκρίθηκε ὅτι ὁ Μιχαήλ δέν γνώριζε ὅλα: «Ἄς ἀνεβοῦμε μαζί στὸν κοῖτωνα ὅπου κοιμᾶται καὶ θά τὰ ποῦμε». Κάθησε στὸ κρεβάτι τοῦ παιδιοῦ καὶ εἶπε: Ἀνίστασο, κάλλιστέ μοι τῶν νιέων καὶ βασιλεῦ, καὶ δέξαι τὸν πατρώον, ἀντὶ πατρός, οὐκ ἄρχοντα, ἀλλ' ὑπείκοντα, τοιοῦτον γὰρ σοὶ τοῦτον ἐν γράμμασιν ἢ μήτηρ ἐδέσμησεν. Ὁ Μιχαήλ δέν εἶπε τίποτα, δέν ἄλλαξε χρῶμα ἀλλὰ κατέβηκε στὴν αἵθουσα, ὅπου ἦταν καὶ ὁ Καῖσαρ Ἰωάννης Δούκας, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου. Αὐτὸς μιλάει μέ σεβασμὸ γιὰ τὸν βασιλέα καὶ ἀνηψιό του, φροντίζει τὰ πρέποντα καὶ συμπανηγυρίζει τοῖς βασιλεύουσιν, καὶ μονονοῦ τὸν ὑμέναιον ἄδει καὶ τῶν ἐπιγαμίων ἐμφορεῖται κρατήρων· καὶ οὕτω ἐπὶ τῷ βασιλεῖ Ρωμανῷ τῆς βασιλείας ἐγγέρονει κατὰστασις.

Ἡ τελευταία φράση εἶναι ἡ σοφὴ καὶ εἰρηνικὴ κατάσταση τῆς ἐπιγραφῆς γύρω ἀπὸ τὴ μικρογραφία. Εἶναι ἡ στέψη τοῦ Ρωμανοῦ Διογένη Δ', μέ τοὺς δύο ἤδη βασιλεῖς, δηλαδή τὴν Εὐδοκία καὶ τὸν Μιχαήλ Ζ', πού ἔγινε ἀποδεκτὴ ὡς σοφὴ λύση στοὺς δύσκολους αὐτοὺς χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ διήγησις αὐτὴ τῆς *Χρονογραφίας* ὁδηγεῖ στὴν ἐρημνεία τῆς ἀφιέρωσης καὶ τῆς μικρογραφίας τοῦ χρ. Barberini 372 φ. 4ν καὶ 5.

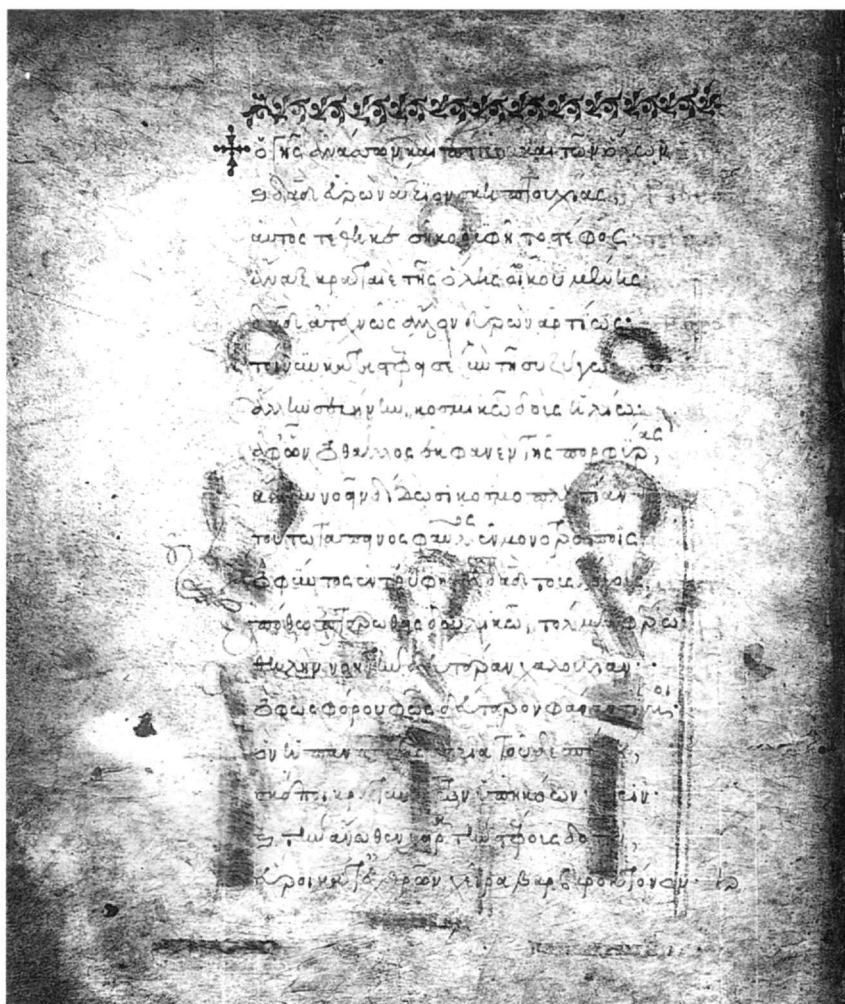
Στοὺς πρώτους δωδεκασύλλαβους τῆς ἀφιέρωσης (στ. 1-9) ὁ ποιητὴς τονίζει ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς γῆς καὶ ποιμένας τῶν πάντων, πού θεώρησε τὸν Δαβὶδ ἄξιο νά κρατᾷ τὰ σκήπτρα τῆς ἐξουσίας (καὶ ἀναφέρεται βέβαια στὸν Σαμουὴλ πού χρίει τὸν Δαβὶδ μέ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ) βρῆκε ἐσχάτως ἄλλον Δαβὶδ «ἀτεχνῶς»¹⁶. Αὐτὸς τώρα στέφει ἐσένα, ἀναξ κραταίε τῆς ὅλης οἰκουμένης, μαζί μέ τὴ σύζυγό σου, ἀφοῦ ἔδωσε ἄλλη σελήνη στὸν κοσμικὸ ἥλιο καὶ τὸ βλαστὸ τῆς πορφύρας.

Ἐδῶ ὁ ποιητὴς τονίζει ὅτι ὁ νέος τῆς μικρογραφίας εἶναι «θάλλος» τῆς πορφύρας, δηλαδή βασιλόπουλο. Δέν εἶναι βέβαια γιὸς τοῦ βασιλέα πού μόλις τώρα στέφεται. Αὐτὸς ὁ νέος δίνει ἄλλο νόημα στὸν πλοῦτο τοῦ κόσμου.

14. Ὁ.π., σ. 148 (XXI).

15. Ὁ.π., σ. 155-157 ((VI-IX).

16. Ἡ λέξη «ἀτεχνῶς» ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὸν Σουῖδα μέ τίς λέξεις ἀπλῶς, σαφῶς, ἀληθῶς καὶ παραθέτει τὴ φράση «δεῖται τοῦ Θεοῦ συμβουλὴν ἀτεχνῶς ἱερὰν παρασχέιν αὐτῇ καὶ διδάξαι περὶ τῶν πρακτέων». Ἐδῶ ἡ λέξη «ἀτεχνῶς» γράφεται μέ τὸ ἴδιο νόημα.

Εἰκ. 3. Xq. Barberini 372, φ. 4ν. Τό ποίημα-ἀφιέρωση.

Στή μικρογραφία τοῦ φ. 5, ἀπέναντι ἀπό τό ποίημα τοῦ φ. 4ν, εἰκονίζεται ἐπάνω ὁ Χριστός νά δίνει τό στέμμα σέ ἄγγελο, ὁ ὁποῖος τό κατευθύνει στήν κεφαλή τοῦ Ρωμανοῦ Διογένη πού στέκεται ὄρθιος κάτω ἀριστερά καί κρατεῖ λάβαρο. Δίπλα του, δεξιά, ὄρθιος ἐπίσης, νεανίας ἐστεμμένος κρατεῖ λάβαρο μέ τή δεξιά καί βιβλίο μέ τήν ἀριστερά. Εἶναι ὁ Μιχαήλ ἥδη πρὸ πολλοῦ τὴν ἥβην ἐκβεβηκότα καὶ τῆς φρονούσης ἡλικίας γενόμενον, ὅπως γράφει ὁ Ψελλός¹⁷. Ἄγγελος ἱπτάμενος εὐλογεῖ τό στέμμα του¹⁸. Δεξιότερα ἢ βασίλισσα, ὄρθια ἐπί-

σης ἄλλος ἄγγελος ἱπτάμενος ἀγγίζει τό στέμμα της. Ὁ Χριστός προσφέρει τό στέμμα στόν Ρωμανό Διογένη. Ἡ Εὐδοκία καί ὁ Μιχαήλ ἦταν ἥδη βασιλεῖς. Τό βιβλίο πού κρατεῖ ὁ Μιχαήλ εἶναι προφανῶς τό Ψαλτήριο πού τοῦ δωρίζει ὁ ποιητής.

Τό ποίημα συνεχίζεται (στ. 10-14). Ὁ δωρητής, ταπεινός καί φαῦλος ἀνάμεσα στοὺς μοναχοὺς, προσφέρει στόν νέο βλαστό, μέ δουλική τόλμη, τό νεαρό ἐντρύφημα, τοὺς λόγους τοῦ Δαβὶδ, ὡς δεύτερη θηλή νοητή, δεύτερο θηλασμό, πού τοῦ ἐφάνη ὡς φωσφορίζον φῶς.

17. Ψελλός, *Χρονογραφία*, 2, σ. 153 (II).

18. Ὁ De Wald, ὁ.π., σ. 78, στή λεπτομερή ἀνάλυση τῆς μικρογραφίας παρατηρεῖ ὅτι ὁ νεαρός συμβασιλεύς δέχεται εἰδική προσο-

χή. Ὁ ἄγγελος πού ἀγγίζει τό στέμμα τοῦ νέου ἔρχεται κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὸν θρόνο τοῦ Χριστοῦ.

Ἐδῶ ἀναγνωρίζουμε τόν μοναχό Μιχαήλ Ψελλό, τόν παιδαγωγό τοῦ Μιχαήλ¹⁹. Καί θά θυμηθοῦμε τόν Ψελλό πού μέ αὐταρέσκεια καί μέ ὑπερηφάνεια ἀπαριθμεῖ στή *Χρονογραφία* του ὅλη τήν ἀρχαία σοφία πού εἶχε διδάξει στόν ἐκλεκτό μαθητή του. Ὡς δεύτερη γαλουχία, πνευματική τροφή, προσφέρει τώρα τό Ψαλτήριον. Στή συνέχεια (στ. 15-18), ὁ ποιητής παρακαλεῖ τόν Ρωμανό Διογένη νά καλύπτει αὐτόν τόν νέο συμβασιλέα σθεναρά μέ χεῖρα βοηθείας γιά νά κυβερνᾷ χάριν τῶν ὑπηκόων. Εἶναι γνωστό ὅτι τό παλάτι καί ἡ κοινὴ γνώμη τῶν Βυζαντινῶν εὐνοοῦσε τή νόμιμη δυναστεία. Δέν παραλείπει νά ἐκφράσει μέ δύο λέξεις τήν ὑποστήριξη τῶν Βυζαντινῶν γιά τή νόμιμη διαδοχή. Εὐχεται στόν Διογένη ὅπως ἡ ἄνωθεν χεῖρα πού τοῦ ἔδωσε τό στέμμα –*τοῦ στέφους δότις*– τόν βοηθήσει στούς ἀγῶνες κατά τῶν ἐχθρῶν. Τοῦ ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ ρόλος του εἶναι στρατιωτικός καί ὅτι ἐξελέγη βασιλεὺς ὡς σπουδαῖος στρατηλάτης.

Στοὺς δωδεκασύλλαβους στίχους τῆς ἐπιγραφῆς γύρω ἀπὸ τή μικρογραφία (φ. 5) συνεχίζεται τό ποίημα. Ἡ ἀντωνυμία «οὗς», μέ τήν ὁποία ἀρχίζει ἡ ἐπιγραφή, συνδέεται μέ τίς ἀντωνυμίες στήν ἀρχή τῶν στίχων 10 «τούτω» καί 15 «ὄν». Αὐτούς, «οὗς», ἡ τρίφωντος ἔνθεος μοναρχία, ὡς σοφὴ καί εἰρηνικὴ κατάσταση (πολιτικὴ λύση) εἶθε νά κατέχει τὰ σκήπτρα τῆς ἐξουσίας σέ πολ-
λούς καί γαλήνιους χρόνους.

Τό ποίημα αὐτό καί ἡ ἀφιέρωση εἶναι ἡ ἱστορία τῆς στέψης τῶν τριῶν συμβασιλέων στό τέλος τοῦ 1067, ὅπως τήν ἔζησε ὁ Μιχαήλ Ψελλός.

Ἄς προσθέσουμε ὡς ἐπίμετρο τόν πανηγυρικό «Εἰς τὸν βασιλέα τὸν Διογένην ὅτε ἐβασίλευσεν»²⁰, πού τοῦ ἀφιέρωσε ὁ Μιχαήλ Ψελλός τήν ἡμέρα τῆς στέψης του. Ὡς ἡμέρα σωτηρίας τῆς αὐτοκρατορίας θεωρεῖ τήν ἡμέρα αὐτή. Ἀλλὰ ὁ Θεὸς ἔκνυεν ἐξ οὐρανοῦ καὶ εἶδε καὶ ἀπέστειλε ἐξ ὕψους τὸν ἄγγελον αὐτοῦ καὶ ἐρρύσατο ἡμᾶς καὶ παρόντων κακῶν καὶ μελλόντων δεινῶν καὶ συστροφῆς νεφῶν καὶ ἐμβολῆς βελῶν. Στή συνέχεια περιγράφει τήν ἐπιβλητικὴ μορφή τοῦ βασιλέα καὶ τελειώνει: *τὸ μὲν εἶδος τῷ ὄντι τυραννίδος ἄξιον, τὴν δὲ καρδίαν ἀνθάμιλλον τῷ προφῆτῃ Δαβίδ. Ὁ Θεὸς ἔστειλε ἐξ οὐρανοῦ τὸν ἄγγελον νά στέψει τὸν ἐφάμιλλον τοῦ Δαβὶδ βασιλέα. Ἡ ἀγάπη τοῦ Ψελλοῦ γιά τὸν Δαβίδ. Ἐξυμνεῖ καὶ τό ἔργο τῆς «βασιλίδος» πού ἐκόσμησε τὴν τῆς Ρώμης ἀρχήν. Ὑπενθυμίζει τὴν ἐξασφάλιση τῆς διαδοχῆς γιά τὰ παιδιὰ: *τοῖς παισὶ τὴν βασιλείαν ἐφύλαξας δι' ἐνὸς ἐνθυμήματος καὶ μιᾶς πράξεως*. Καί ὅλος αὐτός ὁ ὕμνος γιά τό ζεῦγος τῶν βασιλέων τελειώνει μέ τὴν ἀποστροφή: *ὦ σὺ μὲν ἀρρένων ἀγαλμα, σὺ δὲ θηλειῶν σεμνολόγημα*. Ἄς σημειώσουμε ὡς κατακλείδα ὅτι τὴν τριφεγγὴ ἔνθεο μοναρχία τῆς μικρογραφίας ἡ ἱστορία κατέγραψε ὡς θλιβεροὺς αὐτοκράτορες στοὺς καταστροφικούς αὐτοὺς χρόνους τοῦ Βυζαντίου.*

Anna Marava-Chatzinikolaou

THE THRICE BRILLIANT DIVINE MONARCHY

The miniature of fol. 5 of the Barberini codex 372 is paralleled with that of fol. 3 of the Sinai codex 364, on account of the affinity of their inscriptions. The 'thrice brilliant divine monarchy' of the Barberini codex is not the Holy Trinity but the three co-regnant monarchs.

The main subject is a poem to which Byzantinists have paid little attention. We ascribe the poem-dedication to Michael

Psellos, paedagogue of Michael VII and palace counsellor. This poem and the Chronographia of Michael Psellos helped in identifying the three co-sovereigns who appear un-named in the miniature, as well as in determining the date of the Psalter. Depicted is the coronation of the three co-regnants: Romanos Diogenes, his wife Eudokia and Eudokia's son, Michael VII, in late 1067.

19. Βλ. τὴ μικρογραφία τοῦ κώδικα 234 φ. 254 τῆς μονῆς Παντοκράτορος, Στ. Πελεκανίδης - Π. Χρήστου - Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη - Σ. Καδᾶς - Αἰ. Κατσαροῦ, *Οἱ θησαυροὶ τοῦ Ἁγίου*

Ὁρους, Γ', εἰκ. 255.

20. Michaelis Pselli, *Orationes Panegyricae* (ἔκδ. George T. Dennis), Στουτγάρδη-Λειψία 1894, σ. 175-179.